

Ἡ μετάνοια ὡς μονόδρομος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς σύγχρονης ἀποστασίας

Ἀρχιμ. Ἀθανασίου Ἀναστασίου

Προηγούμενου Ἱ.Μ. Μεγάλου Μετεώρου

Ἡ καθαρότητα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ φυσική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς ἔτσι δημιουργήθηκε ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὸν Θεό. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «Ἐποίησεν οὖν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον ἄκακον, εὐθύν, ἐνάρετον, ἄλυπον, ἀμέριμνον, πάση ἀρετῇ κατηγλαϊσμένον, πᾶσιν ἀγαθοῖς κομῶντα..»¹

Μέ τὴν παρακοή, ὅμως, τῶν Πρωτοπλάστων ἀρχίζει διαρκῶς νὰ φθείρεται καὶ νὰ ἀμαυρώνεται αὐτή ἡ θεία εἰκόνα καὶ τῆ θέση τῶν ἀρετῶν, πού κοσμοῦσαν τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, κατέλαβαν οἱ παντοειδεῖς κακίες, μέ ἀποτέλεσμα ὅλο καὶ περισσότερο ὁ ἄνθρωπος νὰ χάνει τὸ πρωτόκτιστο κάλλος καὶ νὰ περιπίπτει στὴν παρά φύσιν κατάσταση, πού εἶναι ἡ ἀμαρτία καὶ τὰ πάθη.

Ἔτσι ἀμβλύνεται διαρκῶς ἡ συνειδηση -ὁ ἔμφυτος ἠθικός νόμος μέσα στὸν ἄνθρωπο- καὶ ἐπέρχεται βαθμηδόν ἡ λησμόνηση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δαιμονική κυριαρχία. Ἐπέρχεται ἡ τραγικὴ ἄρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας, τῆς φύσεώς μας, τῆς ἀνθρωπιᾶς μας, τοῦ προορισμοῦ μας. Ἐπέρχεται ὁ ἀπανθρωπισμός τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀμαύρωση τοῦ κατ' εἰκόνα, ἡ ἀπροσπάθειά μας γιὰ τὸ καθ' ὁμοίωσιν, ἡ ἀποστασία μας ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ ἄρνηση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπέρχεται ἡ ἀναστροφή (τὸ ἀναποδογύρισμα) τῆς πυραμίδος Θεός-ἄνθρωπος-κόσμος.

Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀναποδογύρισμα βιώνουμε στὴν ἐποχὴ μας. Ζοῦμε πραγματικά, καὶ μέ τὸν πιό ἔντονο τρόπο, ἕναν τεράστιο παραλογισμό, μία ἀνισορροπία, μία ἀντιστροφή καὶ μία διαστροφή τῶν πάντων. Καθημερινὰ βρισκόμαστε, ὁλοένα καὶ περισσότερο, ἀντιμέτωποι μέ τὸ ὀξύμωρο καὶ τὸ ἀντιφατικό. Ἀμφισβητεῖται καὶ ἀντιστρέφεται καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ αὐτονόητο, ἡ κοινὴ λογικὴ, τὸ ἀντικειμενικὰ ἰσχύον καὶ τὸ κοινῶς ἀποδεκτό.

Ἡ ἐποχὴ μας χαρακτηρίζεται ἔντονα ἀπὸ μία κυρίαρχη καὶ διαβρωτικὴ ἀμφισβήτηση· ἀπὸ μία συνολικὴ ἀπαξίωση καὶ ἀπόρριψη τῶν πάντων. Ζοῦμε στὴν Νέα Ἐποχὴ τοῦ ἄκρατου λαϊκοῦ καὶ συγκρητιστικοῦ Οἰκουμενισμοῦ, τῆς πανθησκείας, τῆς σατανολατρείας. Ζοῦμε στὴν Νέα Ἐποχὴ τῆς σύγχυσης, τῆς πλάνης, τῆς ἀποστασίας καὶ τῆς ἀμετανοησίας· μιά ἐποχὴ ἀθεΐας, ἀντιθεΐας, αὐτονομημένης ἰσοθεΐας καὶ αὐτοθεοποίησης. Ζοῦμε στὴν ἐποχὴ μιᾶς ἐκπληκτικῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης, πού ὁδήγησαν τὸν ἄνθρωπο στὴν θεοποίηση τῆς λογικῆς του, τῆς ἐπιστήμης του καὶ τῶν φυσικῶν του δυνατοτήτων.

¹ Ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ΕΠΕ 1, σελ. 210

Αυτή ή Νέα Έποχή ύπάρχει καί δραστηριοποιείται στους αντίποδες τοϋ Θεανθρώπου Κυρίου μας Ίησοϋ Χριστοϋ καί τοϋ σωτηριολογικοϋ Του έργου. Άρνεϊται καί αντιμάχεται τήν άποκεκαλυμμένη αλήθεια τοϋ Εϋαγγελίου. Περιθωριοποιεί καί άπορρίπτει τόν Θεάνθρωπο Κύριο μας Ίησοϋ Χριστό, τήν Παναγία μας, τούς Άγίους μας καί όλους όσοι άγωνίζονται νά έπιτύχουν τόν άγιασμό τους, τήν θέωσή τους.

Γευόμαστε καθημερινά καί σέ συλλογικό επίπεδο τόν πόλεμο πού γίνεται κατά τής Άγίας μας Έκκλησίας, κατά τής έλληνορθόδοξου παραδόσεώς μας, τών αρχών, τών αξιών καί τών ιδανικών τοϋ λαοϋ μας. Στην Όρθόδοξη Ελλάδα μας, τήν άγιότοκο καί άπαστράπτουσα πνευματικά πατρίδα μας, κάποιοι έπηρμένοι, αύτοαποκαλούμενοι διαφωτιστές, γοητευμένοι άπό τά ψευδο-σπινθηρίσματα τής αλλοιωτικής νεοεποχικής ιδεοληψίας τους, επιδιώκουν νά καταργήσουν τήν πίστη, τήν παράδοση καί τήν ιστορική αύτοσυνειδησία τοϋ εύλαβοϋς καί πιστοϋ λαοϋ μας.

Έχουμε φτάσει, δυστυχώς, στό σημείο, όπου ή άρετή χλευάζεται ως όπισθοδρομική, ένω ή άμαρτία έπαινεϊται· ή ήθική καταπατάται ως άναχρονιστική, ένω ή άνηθικότητα προβάλλεται καί επιβάλλεται ως πρόοδος· ή τιμιότητα άπορρίπτεται ως άναποτελεσματική, ένω ή παρανομία τείνει νά καταστεί κοινός τόπος. Φτάσαμε στό σημείο τό άφύσικο νά θεωρεϊται ως φυσιολογικό καί τό παραβατικό ως νόμιμο· ή παραδοχή τοϋ φυσιολογικοϋ καί παραδεδομένου νά θεωρεϊται ρατσισμός· ή αγάπη για τήν πατρίδα καί ό άγνός πατριωτισμός νά θεωροϋνται έθνικισμός καί ή ύπεράσπιση τής έθνικής μας ταυτότητας καί αύτοσυνειδησίας νά θεωρεϊται φανατισμός, φασισμός καί μισαλλοδοξία.

Όλα αύτά είναι τά σημεία τής σύγχρονης άποστασίας. Είναι τά άπότοκα τής άνομίας καί τής άμαρτίας πού ενεργεϊται καί πού γνωρίζει τεράστια έξαρση καί ένταση στίς μέρες μας καί μάς φέρνει άντιμέτωπους μέ μία πρωτοφανή καί πολύπλευρη κρίση καί μία ιδιαίτερα όδυνηρή πραγματικότητα. Μία πραγματικότητα γεμάτη διλήμματα καί άδιέξοδα, γεμάτη σύγχυση καί διχοστασία, άμφιβολία καί όλιγοπιστία, πού συνοδεύεται άπό τό πλέονασμα τής άμαρτίας, τής έκπτώσης, τής άπαξίας, τής διαφθοράς σέ προσωπικό καί συλλογικό επίπεδο.

Μία πραγματικότητα, στήν διαμόρφωση τής όποίας έχουμε όλοι άνεξαιρέτως τό μερίδιο τής εύθύνης μας, άφοϋ έχουμε ένδώσει άσυγχώρητα καί έμεις οί ίδιοι στά αλλότρια κελεύσματα. Οίκειοποιηθήκαμε άβασάνιστα τά νέα ήθη, τίς αξίες, τά ιδανικά, τίς συνήθειες καί τά πρότυπα πού μάς προέβαλαν. Ένδώσαμε άμαχητί στίς πιέσεις, τίς άπειλές, τούς πειθαναγκασμούς. Παγιδευτήκαμε άδιάκριτα στά ψευδοδιλήμματα τής εύημερίας, τής άναπτύξεως, τής προόδου, τής ασφάλειας. Άποδεχτήκαμε αύτάρεσκα τήν εύμάρεια, τήν άνεση, τήν πολυτέλεια, τήν εύδαιμονία καί τήν επίπλαστη εύτυχία πού μάς προσέφεραν. Χάσαμε τήν αίσθηση τοϋ μέτρου στήν ζωή, στίς

ἀπολαύσεις, στίς δραστηριότητες, στίς ἐκδηλώσεις, στίς ἐπιδιώξεις, στά κέρδη. Ξεχάσαμε τόν κύριο προορισμό καί σκοπό τῆς ζωῆς μας, πού εἶναι ἡ Οὐράνια Πατρίδα μας.

Παρεκλίναμε στά θέματα τῆς πίστεως, καθώς μᾶς κυρίευσε ὁ πνευματικός ἐφησυχασμός, ἡ ἄγνοια τῶν Γραφῶν καί τῶν θείων ἐντολῶν, ἡ ἔλλειψη ὁμολογιακοῦ φρονήματος, ἡ ἀδιαφορία γιά τήν ἀλλοίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί δογματικῆς συνειδήσεως καί τῆς λατρευτικῆς παραδόσεώς μας. Μᾶς κυρίευσε ἡ διαβρωτική ἐκκοσμίκευση καί ὁ ἀλλοτριωτικός νεωτερισμός, ἡ χλιαρότητα καί μαλθακότητα τοῦ βίου, ἡ ἀποφυγή τῆς εὐλογημένης ἀσκήσεως καί ἡ σφοδρή ἐπιθυμία πλουτισμοῦ καί ἐπιδείξεως.

Ἡ ἀποστασία μας, ἡ ἀπομάκρυνσή μας ἀπό τόν Θεό καί ἡ ἀμετανοησία μας εἶναι ἡ αἰτία καί τῶν παρόντων καί τῶν ἐπερχόμενων δεινῶν καί προβλημάτων μας. Εἶναι ἀπόλυτη καί ἄμεση ἀνάγκη νά ἀναλογιστοῦμε καί νά ἀναγνωρίσουμε ταπεινά ὁ καθένας τά λάθη μας καί τήν ἀμαρτωλότητά μας, νά ἀποδεχθοῦμε καί νά ἀναλάβουμε ὁ καθένας μας τό μερίδιο εὐθύνης πού μᾶς ἀναλογεῖ, χωρίς νά θεωροῦμε πάντα ὑπεύθυνους γιά ὅλα τούς ἄλλους.

Ἡ εὐθύνη βαρύνει ὅλους μας, ἐπισκόπους, κληρικούς, μοναχοὺς καί λαϊκοὺς, πού γινόμαστε μερικές φορές ἀχθοφόροι τοῦ ὀνόματος καί τῆς ιδιότητός μας ὡς μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, τήν ὁποία μετατρέπουμε λαθεμένα σέ θρησκεία, σέ ἰδεολογία, σέ σύστημα κοινωνικῆς πρόνοιας, σέ πολιτιστικό καί οἰκονομικό ὄργανισμό, σέ διοικητικό κατεστημένο καί στεγανό ἀδιαφάνειας στήν λήψη τῶν ἀποφάσεων.

Δυστυχῶς ἡ Διοικοῦσα Ἐκκλησία ἀποδεικνύεται κατώτερη τῶν περιστάσεων. Σιωπῶσα καί ὑπνώττουσα, ἐγκλωβισμένη καί ὑποτεταγμένη στήν πολιτειοκρατία, βαθεία διαβρωμένη ἀπό τήν ἐκκοσμίκευση, ἄνευρη καί νωχελική, ἀδυνατεῖ νά ὀρθώσει σθεναρό θεολογικό, ὁμολογιακό, ἀντιρρητικό καί θεραπευτικό λόγο. Ἀδυνατεῖ νά ἀντιδράσει καί νά ἀντιταχθεῖ ἀποφασιστικά στό ἀντίθεο καί ἀνθελληνικό κατεστημένο πού συνεχῶς ἰσχυροποιεῖται καί ἐδραιώνεται.

Αὐτός, ταπεινά φρονοῦμε, εἶναι καί ὁ λόγος, πού ἡ μαρτυρία τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας μας εἶναι στίς μέρες μας ἀνεπαρκής καί τό κῦρος τῆς ἔχει κλονισθεῖ στήν συνείδηση τῶν πιστῶν. Καί αὐτό τό λέμε ὄχι κατακριτικά οὔτε ἐλεγκτικά, ἀλλά μέ ἀληθινό πόνο ψυχῆς καταθέτοντας ἀπλά καί σεμνά τόν καλογερικό μας λογισμό, χωρίς νά ἐξαιροῦμε τόν ἑαυτό μας καί νά ἀποποιοῦμαστε τό μερίδιο εὐθύνης πού μᾶς ἀναλογεῖ.

Ἄλλωστε, τά ἴδια τά μοναστήρια μας εἶναι τά πρῶτα πού ἔχουν ἀρχίσει νά νοσοῦν προσβεβλημένα ἀπό τήν δυσίατη ἀσθένεια τῆς ἐκκοσμικεύσεως καί τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἡ πολυπραγμοσύνη, ἡ ἔντονη κοινωνικότητα, ὁ νεωτερισμός, ἡ ἐπιχειρηματική δραστηριότητα, ἡ ἄμετρη χρήση τῆς συγχρόνου τεχνολογίας ἀπειλοῦν νά ἀλώσουν ἀρκετά ἀπό τά πνευματικά προπύργια τῆς ὀρθοδόξου πίστεώς μας καί τῆς Ἐκκλησίας μας, πού εἶναι οἱ μονές. Παρατηροῦμε, ἔτσι, τήν μείωση στόν ἠσυχασμό, τήν νήψη, τήν προσευχή, τήν μελέτη καί τό ὁμολογιακό

καί μαρτυρικό φρόνημα. Ἔχουν χαλαρώσει τήν ἀγάπη καί τήν ἀφοσίωση στήν περιφρούρηση τῶν ἀκριτικῶν συνόρων τῆς ἱερῆς μας γῆς, τῆς πίστεως δηλαδή καί τῆς πατρίδος μας, στήν ὑπηρεσία τῶν ὁποίων ἦταν πάντοτε ταγμένοι καί πρωτοπόροι οἱ μοναχοί.

Κινδυνεύει, δυστυχῶς, ὁ σύγχρονος ὀρθόδοξος μοναχισμός μας νά καταλήξει σκιά τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος του, ἐκκοσμικευμένος, πολυπράγμων, κοινωνικός, ἐπιδοτούμενος καί χρηματοδοτούμενος, ἀλλοτριωμένος, κωφεύων, σιωπῶν καί ἀπῶν συμβάλλοντας καί αὐτός μέ τόν τρόπο του στήν ἀπουσία τῆς ζωντανῆς καί οὐσιαστικῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας σήμερα.

Ὅμως, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καί σέ αὐτή τήν τραγική κατάσταση δέν ἐγκαταλείπει τό δημιούργημά Του. Ὁ Νόμος τοῦ Θεοῦ, ἔτσι ὅπως ἐκφράζεται στήν Ἁγία Γραφή -τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη- σκοπῶν ἔχει νά ἐπαναφέρει τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν παρά φύσιν κατάσταση τῆς ἀμαρτίας στήν κατά φύσιν κατάσταση τῆς ἀρετῆς καί νά τόν θεώσει μέ τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Αὐτή ἡ ἐπιστροφή καί ἡ ἐπαναφορά τοῦ ἀνθρώπου στόν Θεό καί ἡ ἀνταπόκριση στό διαρκές κάλεσμά Του γίνεται πρωτίστως μέ τήν μετάνοια. Σήμερα, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐποχή, τό κήρυγμα τῆς μετανοίας εἶναι ἐπίκαιρο καί ἀπόλυτα ἀναγκαῖο. Ἡ ὄντολογική, σωστική καί ἀνατρεπτική μετάνοια εἶναι αὐτή πού θά ἐλκύσει τήν χάρη, τήν εὐσπλαχνία καί τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπαρξιακή, ἀποφασιστική, ἔμπρακτη, εἰλικρινής καί ἔμπονη μετάνοιά μας εἶναι αὐτή πού μπορεῖ νά ἀποτρέψει, νά ἀναστρέψει καί νά ἀπωθήσει χρονικά καί τά παρόντα καί τά ἐπερχόμενα δεινά.

Ὁ Χριστός μας εἶναι Αὐτός καί μόνον Αὐτός πού, ἂν δεῖ τήν μετάνοιά μας, μπορεῖ νά ἀντιστρέψει τόν θλιβερό μας κατήφορο. Αὐτό μᾶς τό βεβαιώνουν τά ἀγιογραφικά κείμενα καί πληθώρα περιπτώσεων ἀπό τήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη ἀκόμη ἔχουμε ἄπειρες περιπτώσεις, ὅπου οἱ Ἰσραηλίτες ἐκλήθησαν καί ἀπό τόν ἴδιο τόν Θεό, ἀλλά καί διά μέσου τῶν Ἁγίων Προφητῶν καί τῶν Δικαίων Του, σέ μετάνοια. Ἄπειρες, ἐπίσης, εἶναι οἱ φορές πού ὁ Θεός ματαίωσε τήν τιμωρία του γιά τά τόσα ἀμαρτήματα τοῦ λαοῦ Του, παρότι τήν εἶχε ἀποφασίσει, καί αὐτό γιατί αὐτοί ἐπέδειξαν εἰλικρινῆ, ἔνδακρυ καί ἔμπρακτη μετάνοια καί Αὐτός τούς εὐσπλαχνίσθηκε.

Κλασικό παράδειγμα καί ὑπόδειγμα γιά ὅλους μας, ἡ ἰσχυρή καί ἀποφασιστική μετάνοια τῶν Νινευϊτῶν, πού ἔκανε τόν ἴδιο τόν Θεό νά «μετανοήσει»(!) καί νά δείξει τό ἔλεός Του καί τήν φιλανθρωπία Του ἀποτρέποντας τά δεινά πού εἶχαν καθορισθεῖ καί προαναγγελθεῖ ἀπό τόν Προφήτη Ἰωνᾶ γιά τούς Νινευῖτες. «Ἰδωμεν τόν Θεόν διά φιλανθρωπίαν ψευδόμενον...»(!), ἀναφωνεῖ μέ θαυμασμό καί ἐκπληξη ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. **«Μετενόησαν Νινευῖται καί μετενόησεν ὁ Θεός(!). Ἔσχισεν ἡ μετάνοια τῆς ἀπωλείας τό πρόσταγμα... Ὡ πάντα δυναμένης μετανοίας! Ἐπί γῆς τελεῖται καί τά ἐν**

οὐρανοῖς ἀναστρέφει»². (Δηλ. ἼΑς δοῦμε τὸν Θεὸ νὰ ψεύδεται(!) ἀπὸ φιλανθρωπία... Μετανόησαν οἱ Νινευῖτες καὶ μετανόησε καὶ ὁ Θεὸς(!). Ἡ μετάνοια ἔσχισε τὸ διάταγμα τοῦ ἀφανισμοῦ... Ὡ παντοδύναμη μετάνοια! Στὴ γῆ τελεῖται καὶ ἀναστρέφει τὰ οὐράνια.)

Ὁ μέγας Ἅγιος τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Ἅγιος Παῖσιος ὁ ἀγιορείτης, τόνιζε μὲ ἐμφατικό τρόπο τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη τῶν ἡμερῶν μας γιὰ μετάνοια: **«Σήμερα, ἂν διδασκόταν ἡ μετάνοια στὸν κόσμον, μόνον αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει... ἼΑν ὑπῆρχε μετάνοια, τὰ πράγματα θὰ εἶχαν τακτοποιηθῆ. Μπόρες, μπόρες θὰ περνοῦμε! Ὁ Θεὸς νὰ βάλῃ τὸ χέρι Του! Νὰ ζητοῦμε μετάνοια γιὰ ὅλον τὸν κόσμον καὶ γιὰ ὅσους ἐν ψυχρῶ κάνουν κακὸ στὴν Ἐκκλησία καὶ δὲν ἔχουν σκοπὸ νὰ διορθωθοῦν, νὰ τοὺς δίνει ὁ Θεὸς μετάνοια καὶ ἔπειτα νὰ τοὺς παίρνη. Νὰ βοηθοῦμε, ὅσο μπορούμε, τὸν κόσμον στὴν μετάνοια, γιὰ νὰ δεχθοῦμε τὶς εὐλογίες τοῦ Θεοῦ. Μετάνοια καὶ ἐξομολόγηση, αὐτὸ χρειάζεται σήμερα. ἼΕγὼ συνέχεια συνιστῶ μετάνοια καὶ ἐξομολόγηση, γιὰ νὰ χάσῃ τὰ δικαιώματα ὁ διάβολος, νὰ κοποῦν οἱ ἐξωτερικὲς δαιμονικὲς ἐπιδράσεις»³.**

Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, θὰ παραθέσουμε, μὲ τὴν χάρη τοῦ Θεοῦ, τμηματικά καὶ σὲ συνέχειες, κάποια κείμενα (στηριγμένα στὴν Ἁγία Γραφή καὶ στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας) σχετικά μὲ τὴν μετάνοια, τὴν ἔννοια καὶ τὰ γνωρίσματά της, τὶς ὁδοὺς τῆς μετανοίας, τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἀποκτᾶται, τοὺς καρπούς καὶ τὰ ὄφελή της, διάφορα παραδείγματα μετανοίας ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὸ Γεροντικό κ.ἄ., ὥστε νὰ γνωρίσουμε καὶ νὰ βιώσουμε, ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο, αὐτὴ τὴν μεγάλη καὶ σωστικὴ ἀρετὴ τῆς μετανοίας.

² ἼΑγ. Ἴωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν μετάνοιαν τῶν Νινευιτῶν*, ΕΠΕ 8Α, 510-520

³ Γέροντος Παῖσιου Ἁγιορείτου Λόγοι Β΄, Πνευματικὴ Ἀφύπνιση, ἐκδ. Ἴ. Ἴσυχαστηρίου «Εὐαγγελιστὴς Ἴωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτὴ Θεσσαλονίκης, 1999, σελ. 350-352